

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№1 (526)
січень-лютий
2016

Головний науковий редактор:
академік НАН України **В.А.СМОЛІЙ**

Наукова рада:

Любомир Винар (Кент, США), **Андреа Граціозі** (Неаполь, Італія), **Зенон Когут** (Едмонтон, Канада), **В.М.Литвин** (Київ), **С.М.Плохій** (Кембридж, США), **Андрей Понте** (Варшава, Польща), **О.О.Рафальський** (Київ), **В.Ф.Репринцев** (Київ), **В.С.Степанков** (Кам'янець-Подільський), **Т.Г.Таїрова-Яковлева** (Санкт-Петербург, Російська Федерація), **П.П.Толочко** (Київ), **Б.М.Флора** (Москва, Російська Федерація)

Редколегія:

Г.В.Боряк, **В.Ф.Верстюк**, **С.В.Віднянський**, **В.М.Горобець**, **О.І.Гуржій**,
Г.М.Даниленко, **О.М.Донік** (заст. гол. ред., відпов. за вип.), **С.В.Кульчицький**,
О.Є.Лисенко, **М.Р.Литвин**, **І.К.Патриляк**, **Р.Я.Пиріг**, **О.П.Рєєнт** (заст.
гол. ред.), **В.М.Ричка** (заст. гол. ред.), **О.С.Рубльов** (заст. гол. ред.), **П.М.Сас**,
В.Ф.Солдатенко, **В.П.Троцинський**, **О.А.Удод**, **Ю.І.Шаповал**

Наукові редактори:

канд. іст. наук **О.М.Донік**, д-р іст. наук **О.П.Рєєнт**,
д-р іст. наук **В.М.Ричка**, д-р іст. наук **О.С.Рубльов**

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту історії України
НАН України, протокол №1 від 28.01.2016 р.

Відповідальний секретар:

В.В.Григор'єв

Редактори:

С.Г.Архипенко
В.В.Григор'єв

Макет і верстка:

А.О.Михайлова

Формат 70x100/16
Гарн. Century Schoolbook
Папір офсет. №1. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 19,5. Обл.-вид.арк.21
Тираж 450 прим. Зам. №2517
Підписано до друку 26.02.2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ №263 видане Держкомвидавком
України 14.12.1993 р.

Електронна версія:

www.history.org.ua

«УІЖ» індексується в міжнародних
наукометричних базах даних:
EBSCO, Slavic Humanities Index, РИНЦ

Віддруковано з оригінал-макета
у ТОВ «ДІА»

Свідоцтво ДК №1149
від 12.12.2002 р.
Адреса: вул. Васильківська, 45, оф. 400
м. Київ, Україна, 03022
Тел./факс: +380 (44) 257-16-15
E-mail: dia_1997@ukr.net

UKRAINIAN HISTORICAL JOURNAL

Institute of the History of Ukraine, I.F.Kuras Institute of Political and Ethno-National Research.
Founded in 1957. Published 6 times a year. Editor in-chief V.A.Smolii. Address of the editorial office: 4, M.Hrushevs'koho, office 501, Kyiv, Ukraine, 01001. Tel. +380 (44) 278-52-34, fax +380 (44) 279-63-62, e-mail: uhj@history.org.ua

Адреса редакції: вул. М. Грушевського, 4, офіс 501, Київ, Україна, 01001
Тел. +380 (44) 278-52-34, факс +380 (44) 279-63-62, e-mail: uhj@history.org.ua

Науковий журнал. Заснований 1957 р. Виходить 6 разів на рік. © Редакція «УІЖ»

ТЕМЧЕНКО А.І.

**ТРАДИЦІЙНІ МАНТИЧНІ ПРАКТИКИ:
АРХАІКА ЗНАКОВОЇ СИСТЕМИ. – ЧЕРКАСИ:
ІНТРАЛІГАТОР, 2015. – 112 с.**

Звичаї, вірування, обряди й усталені соціальні практики як невід'ємні складові духовного життя етносу виступають репрезентантами його предковичних традицій, виявляють світоглядні та морально-етичні засади традиційної народної культури. Реконструювання й осмислення міфологічних і звичаєво-обрядових явищ давніх слов'ян, з'ясування їх генези та семантики необхідні для кращого розуміння історичного минулого українського народу, аксіологічних аспектів його духовних цінностей, що в умовах розбудови соборної України й активної фази національного ідентифікаційного процесу набуває особливої актуальності.

Важливе місце в українській обрядовій традиції посідають вірування та обряди, пов'язані з мантичними практиками, які у широкому міфологічному контексті постають важливим ритуальним знаком, сакральним елементом світобудови, магічним оберегом. Вивчення мантики є важливою складовою в контексті реконструкції міфологічних уявлень наших пращурів. Такі звичаєво-ритуальні чинності пронизують усю сферу побутово-господарської діяльності, обрядовості, відображені у фольклорі. Особливо рельєфно вони виглядають на прикладі ворожіння на картах, що підкреслює не лише науково-пізнавальну, але соціальну значущість обраної черкаським дослідником Андрієм Темченком проблематики.

Природно, що загальнотеоретичні концепції соціокультурної антропології Заходу забезпечили авторові необхідні передумови та методологічний інструментарій для вивчення конкретної історико-етнографічної практики давніх спільнот України. Донині дослідження семантики ворожіння на картах перебувало в полі зору лише російських фахівців середини ХХ ст., зокрема М.І.Лекомцевої, Б.А.Успенського, Б.Ф.Єгорова. В українській гуманітаристиці ця проблема тривалий час залишалася поза увагою. Слід зазначити, що рецензована монографія А.І.Темченка стала першою спробою наукового вивчення семіотики ворожіння на картах у контексті давніх міфологічних вірувань слов'ян.

Концептуальною ідеєю, якою послуговувався автор при підготовці праці, стало твердження про те, що ворожіння є елементом реліктових вірувань про долю, оскільки за допомогою карт здійснюється не лише передбачення, але вплив людини на майбутнє. Відповідний підхід потребував залучення широкого комплексу фактичних даних і методик археології, етнографії, філології.

філософії, а також психології, що презентує монографію А.І.Темченка як ґрунтовне міждисциплінарне дослідження.

Окрім значного масиву цікавих емпіричних даних, що слугують надійною доказовою базою основних тверджень автора, у книзі читач ознайомиться зі спробами реконструкції архаїчних вірувань і обрядів, пов'язаних із мантикою. На думку А.І.Темченка, ворожіння дублюють міфологічну картину світу, про що свідчать знаки, які презентують міфологічний час і простір, зокрема ранню/вечірню дорогу, зустріч подорожнього, діалог, любов, достаток, а також їх значеннєві антиподи – неприємність, хворобу, «казенний дім», обман. Окрім цього, структура колоди передбачає наявність системи бінарних опозицій, тотожних міфологічним, а саме «червоний»/«чорний», «здоров'я»/«хвороба», «молодий»/«старий», «чоловічий»/«жіночий», «неодружений»/«одружений», «повний»/«порожній», поєднання яких становить сюжет майбутнього. Унаслідок цього карти стають способом кодування основних міфологічних мотивів, які в тій чи іншій послідовності відтворюються у процесі розкладання пасьянсу.

У цьому аспекті А.І.Темченко здійснює послідовне вивчення різних типів ворожіння, які побутували на території Центральної України в ХІХ–ХХ ст. і продовжують використовуватися донині. Ідеться про форми розкладання пасьянсу – у формі людини, дерева та хреста, які повторюють головні світотворчі принципи язичництва і християнства. Відповідні закономірності представлено у вигляді ілюстрацій, таблиць і схем, що допомагає краще зрозуміти думку автора. Ворожіння у вигляді дерева та хреста А.І.Темченко умовно називає «жіночими», пояснюючи це тим, що у процесі розкладання цих пасьянсів передбачали події, переважно пов'язані з подружжям, здоров'ям, господарством. Залучення для етнокультурних реконструкцій різних видів джерел із території України дає змогу дослідникові виявити реалізацію етнічної інформації, доповнену свідченнями етнографії. Останнє є цінним для формулювання теоретичних засад вивчення етнічних процесів давнини.

На думку А.І.Темченка, існує чотири основних мотиви, кількість яких позначається відповідними мастями. Кожна з них складає «зразковий» сюжет від абсолютно позитивного до абсолютно негативного. Так, червова масть є зразковою зі знаком «+» і презентує сюжет про подорож культурного героя, у результаті якої він зустрічає любов, одружується й т. д., тобто відбувається повторення історії, котра в різноманітних фольклорних та епічних формах варіюється в індоевропейській традиції. Натомість пікова масть – протилежна за значенням і презентує антиісторію, у результаті якої герой потрапляє в неприємні ситуації, унаслідок чого гине.

Таким чином, колір і форма кожної масті знакові, тому вони утворюють систему, у межах якої трактуються ті чи інші значення. Поділ системи на чотири «сектори» зіставляється з просторовими й часовими парадигмами, котрі, так само, як і карти, є бінарними, де світло/ранок/схід/сонце зіставляються зі щасливою дорогою/любов'ю/достатком/здоров'ям, а темінь/ніч/захід – із хворобами/неприємностями/обманом.

Цікавим є також репрезентоване в монографії порівняння ворожильних і казкових сюжетів, зокрема образів перехрестя й дороги. У зв'язку з цим автор

робить висновок, що «ворожіння на картах відображає важливу доктрину міфологічного мислення, що життя є рух, який не припиняється навіть після смерті» (с.77).

У відповідному розділі досліджується інший тип ворожінь, які здійснювалися з метою визначення майбутньої жертви, що становить опозицію до першого типу, як «життя»/«смерть». Рудименти архаїчних ворожінь простежуються у відомій грі «в дурня», у процесі якої також розкладають пасьянс, але він, на відміну від двох попередніх, не має інформативного навантаження (основну роль відіграють лише масть та ігровий статус карти). Мета гри полягає у спробі нав'язати зайві карти іншому (в попередніх пасьянсах вони «відходили» за межі ворожіння), визначивши, таким чином, зайвого/непотрібного гравця. А.І.Темченко вважає, що в такий спосіб раніше визначали можливу викупну жертву. Виклад власних тверджень автор супроводжує посиланням на описи подібних ритуалів, які зустрічаються в історичних і давніх літературних джерелах, зокрема «Повісті временних літ», опису подорожі Ібн-Фадлана на Волгу, билинах, думах, колядках, замовляннях, чарівних казках, а також археологічних пам'яток часів Русі. Маємо всі підстави констатувати, що вихід автора в науковому пізнанні минулого на рівень інтерпретації став можливим саме завдяки комплексним історико-етнографічним дослідженням.

Публікація монографії А.І.Темченка фіксує значний успіх вітчизняної історичної науки й етнології, оскільки тема мантики є новою та перспективною в контексті реконструкції міфологічних уявлень слов'ян. Головні положення, узагальнення та висновки виглядають обґрунтованими й логічно випливають з аналізу етнографічних, історичних джерел і літератури.

На нашу думку, монографія А.І.Темченка суттєво збагачує й розширює горизонт уявлень щодо мантичних практик і міфологічних уявлень наших пращурів, зокрема демонструє, яким чином засадничі світотворчі принципи язичництва та християнства виявляються, трансформуються у ворожінні на картах. Творчий доробок дослідника заслуговує на гідну увагу наукової громадськості й широкого загалу, а тому важливо було б продовжити добрий почин популяризацією окремих сюжетних ліній етнокультурних реконструкцій.

О.О.Драч (Черкаси)